

14. דמוקרטיה: תזכורת | מבוא קצר ליחסי רוב ומיעוט בישראל ובעולם | ישי רוזן-צבי
22. ציון במשפט תיפדה | ההתקפה על מערכת המשפט פוגעת גם בערכי יסוד יהודיים | אריאל פיקאר
32. ליברליזם יהודי ישראלי | במקום עימות בין ליברליות ליהדות, יש ליצור ביניהן שילוב פורה | משואה שגיב
38. האדם מחפש זהות | גל הפופוליזם בישראל נובע מהחשש לאובדן הזהות הלאומית. שם גם טמון המענה | תומר פרסיקו
48. לחזור אל הממלכתיות | המאבק החשוב ביותר כיום הוא על שימור האחריות למדינה ולאיינטרס הלאומי | תהלה פרידמן
56. שותפים של אלוהים | במקום תודעת עליונות, מציע ספר בראשית לעם ישראל תודעת אחריות לעולם | דניאל הרטמן
66. פוליטיקה של ידידות | הצעה לשיח ציבורי אחר בעקבות שתי פסקאות של הרב קוק | אבי שגיב ושרגא בר-און
72. יהודים וערבים למען הדמוקרטיה | מבט מכיוון פלסטיני-ישראלי על תוצאות הבחירות | רנא פאהום
78. האשליה הגדולה של השמאל הישראלי | מבט מימין על תוצאות הבחירות | אסף מלאך
84. על פי תהום | האם יש עוד סיכוי לאחות את הקרעים בין ישראל לבין יהודי התפוצות? | מייקל וולצר
86. "להגן על שאריות הדמוקרטיה הישראלית" | שיחה בין חוקרים במכון הרטמן בעקבות המהפך הפוליטי | מרוק אל-חלבי, לילך בן-צבי, רוגית הד, אסתי רידר אינדורסקי

מדורים

6. ראיון פותח

"הלך הרוח הכהניסטי בהחלט באוויר" | יאיר שלג בשיחה עם פרופ' שלמה אבינרי

94. על דעת המכון

דת, יהדות והמדינה שביניהן | ההבדל בין המושגים 'דת ומדינה' ו'יהדות ומדינה' אינו רק סמנטי | תני פרנק

100. יוצר האדם

מאפלה לאורה | ביקור במוזיאון 'אנו', החלופה העכשווית לבית התפוצות | לאנה זילברמן סולוביי

האדם מחפש זהות

תומר פרסיקו

תוצאות הבחירות האחרונות הן חלק מגל פופוליסטי עולמי, המתעורר לא בשל גזענות, שנאת זרים או סיבות כלכליות, אלא בשל פחד מאובדן הזהות הלאומית. התשובה לכך בישראל צריכה להיות ליברליזם לאומי ויהודי, השואף לחברת מופת

לטעמי, אלה אינם הסברים מספקים לתופעה. בחלקם יש אמת, בחלקם האחר גוזמאות, אולם בכל מקרה הם אינם ממצים את המצב. בדברים להלן אנסה לאפיין יסוד אחר שנמצא להערכתי בבסיס המשבר הנוכחי. אקשר אותו למשבר הליברליזם, ואעמוד על הביטוי שלו בשדה הפוליטי הישראלי. לבסוף, אציע כמה רעיונות אפשריים לתנועה קדימה.

שוודיה נמשל

נרחיק עדותנו כדי לראות מקורב. בספטמבר 2022 ניצח גוש הימין את גוש השמאל בבחירות בשוודיה. בשמונה השנים האחרונות משלה במדינה ממשלה סוציאל-דמוקרטית, אולם בבחירות האחרונות גוש הימין הצליח להביס אותה, לא מעט בזכות פריצתה של מפלגת 'הדמוקרטים השוודים', מפלגת ימין קיצוני, אתנוצנטרי, בעלת שורשים פשיסטיים והיסטוריה של תמיכה בתפיסות של עליונות לבנה.

שוודיה מארחת קרוב למאה אלף מבקשי מקלט, בעיקר מסוריה, עיראק ואוקראינה, בנוסף לכמה רבבות מהגרי עבודה שנכנסים אליה בכל שנה משאר ארצות האיחוד האירופי. גם אם אלה מספרים זניחים בהתייחס לאוכלוסייה של עשרה מיליון אזרחים שוודים, החרדה לדמוגרפיה השוודית עמדה במרכז מערכת הבחירות. הסוציאל דמוקרטים, שמשלו בקואליציה האחרונה יחד עם הירוקים, הציגו קמפיין שהבטיח להיאבק במחירים העולים, להרחיב את מדינת הרווחה, לעבור לתעשייה ירוקה ולהיאבק בפשיעה. 'הדמוקרטים השוודים', לעומת זאת, הבטיחו לצמצם את קליטת מבקשי המקלט ואף לעצרה, לצמצם את אישורי

הגל הפופוליסטי שאנחנו בעיצומו הוא תופעה עולמית, מהפיליפינים דרך הודו, הונגריה, בריטניה, ועד ארצות הברית. אין דרך לפרש את ניצחון נתניהו בבחירות האחרונות ללא הבנת הרקע הכולל למשבר שבו נמצאת הדמוקרטיה הליברלית. ובעוד לאוהדי הפופוליוזם, בעיקר מימין, אין צורך לתהות על התפתחויות חיוביות לדידם, הרי השמאל מוצא את עצמו במבוכה מול עוד ועוד מדינות שנסחפות למערבולת של לאומנות ואתנוצנטריזם.

כתגובה לכך, מתרבים ההסברים התולים את עלייתו של הפופוליוזם בנטיות גזעניות או קסנופוביות מצד אוכלוסיות הרוב במדינות השונות. "שמירה על פריבילגיות" היא סיסמה שגורה. נשמעים גם דיבורים על הקצנה דתית, על לאומנות דתית, ולרוב גם על אותו גידוף כולל, פשיזם. עלייתם של כל אלה מיוחסת למשברים כלכליים שונים, לקריסתה של מדינת הרווחה, לתנאים של עוני, של חוסר השכלה ושל חוסר שוויון קיצוני בהון.

דווקא נכל שהמרחב הליברלי הפך להגמוני, האיום שהוא מציב לזהויות הקהילתיות הפך מוחשי. ישנן גם סיבות כלכליות לתמורות הפוליטיות שאנו חוזים בהן, אולם בליבו של המרד הפופוליסטי עומדת החרדה משחיקתן של זהויות מסורתיות, לאומיות, אתניות ומגדריות

העבודה למהגרים ולהילחם בפשע על ידי הכבדת הענישה על עבריינים. המסר הזה נקלט היטב והוא שהביא לזינוק בתמיכה במפלגה. בדומה למגמות שראינו בארצות הברית, בעוד הערים הגדולות הצביעו שמאל, האזורים הכפריים והפריפריה הצביעו ימין. בסופו של דבר, אף שהמפלגה הסוציאל-דמוקרטית נותרה המפלגה הגדולה ביותר, מפלגת 'הדמוקרטים השוודים' הפכה למפלגה השנייה בגודלה, וזאת 12 שנה בלבד מאז שהכניסו את נציגם הראשון לריקסטג, הפרלמנט השוודי.

מה קרה אפוא בשוודיה? כאמור, על פי הסבר מקובל בחוגי שמאל, חלק מאוכלוסיית שוודיה החציין את נטיותיו הגזעניות והקסנופוביות, וזאת ככל הנראה משום שאותה אוכלוסייה סובלת מאבטלה, מעוני או מקשיי השכלה וחינוך. תנאים מטריאליים גרועים מעודדים גזענות, בדיוק כשם שתנאים מטריאליים טובים מעודדים סובלנות.

ההסבר הזה נשען על שתי הנחות מוצא. ראשית, שהסתייגות מקליטת זרים מונעת מרגשות שליליים כלפיהם, הקשורים לרצון לשמור על כוח פוליטי וכלכלי, ומבוססים על תחושת עליונות של אזרחי המדינה הקולטת. שנית, שקשיים כלכליים, עוני וחוסר השכלה משמשים דשן המעודד את צמיחתה של תחושת עליונות כזו, לרוב כפיצוי על הון תרבותי וחברתי אחר שחסר.

ראיות לקיומה של דינמיקה חברתית כזאת ניתן לאתר במקומות ובזמנים שונים. יש קורלציה ברורה, למשל, בין מקומות שבהם דונלד טראמפ זכה לתמיכה ב-2016 לבין מקומות שבהם מפעלים נסגרו והאבטלה גאתה. עם זאת, מדובר לכל היותר בהסבר חלקי ובסופו של דבר במוצא קל עבור אנשי שמאל שתופסים גזענות כיסוד נפשי נצחי ואת מדינת הרווחה כתרופת-פלא פותרת-כול.

הסבר כזה, למשל, אינו יכול להיות תקף בשוודיה. שוודיה היא ממדינות הרווחה המפותחות בעולם, ואזרחיה זוכים לתנאים סוציאליים מפליגים. הם נהנים ממערכת בריאות ציבורית מסובסדת ומערכת חינוך - מהגן ועד האוניברסיטה - חינם, ומונהג בה סיוע למעוטי יכולת שצמצם באופן דרמטי את העוני במדינה. אין מדינות מושלמות, אבל מדינות הרווחה השוודית היא מושא קנאתם של חסידי מדינת הרווחה במערב. למרות זאת, הימין הקיצוני בשוודיה זכה לפריחה חסרת תקדים. דברים דומים ניתן לומר גם על מדינות כפינלנד והולנד, אשר בשתייהן מפלגות הימין הקיצוני זכו להצלחה בולטת, על אף תנאי חיים טובים.¹

תנאים מטריאליים חשובים ומשפיעים תמיד. עם זאת, טעות תהיה לתלות את הצבעתם של המונים רק בהם, ואפילו בעיקר בהם. אנשים מצביעים בניגוד לאינטרסים החומריים הישירים שלהם באופן תדיר, וממילא מה שנתפס כחוסר שוויון או צדק - דהיינו, ההתייחסות הסובייקטיבית והערכית אל המצב הכלכלי - משפיע לא פחות מאשר רמת החיים האובייקטיבית.² במילים אחרות, שיקולים תרבותיים וערכיים משפיעים מעל ומעבר לתנאים החומריים האובייקטיביים.

להלן אנסה להציע הסבר אחר ומשלים לתופעת עליית הימין האתנוצנטרי והפופוליסטי בעולם וכישראל. בתמצות, עלייתו של זה בשוודיה, בפינלנד ובהולנד אינה מופיעה למרות היותן מהמדינות הליברליות ביותר בעולם, אלא בגלל היותן מהמדינות הליברליות ביותר בעולם.

ליברליזם נמשך זהות

המרחב הליברלי שכולנו נהנים ממנו מגיע עם מחיר: ההגנה על זכויותינו, התפיסה שהאוטונומיה שלנו, בשילוב עם יכולתנו להתוות את דרכנו הערכית בעצמנו, הן מהסגולות היסודיות שהופכות אותנו לאנושיים, הגבלת כוחו של הקולקטיב בהתאם וההקפדה על הפרדה בין המישור הציבורי למישור הפרטי - לכל אלה השפעה עמוקה על החברה ועל התודעה האנושית. לא כולה חיובית.

אם נסכים שהליברליזם מעמיד את הפרט במרכז, נוכל לשייך לב שבהעמדתו במרכז, אותו הפרט מנותק, לפחות עקרונית, מהחברה שסביבו. אם נסכים שעניינו של הליברליזם, כשמו, חירות, נאלץ להודות שאותה חירות היא גם החירות מן המחויבות לכלל. אם נסכים שהליברליזם דורש הגנה על הפרט מהשלטון, ניוכח גם שמניח וביה אותו הפרט מוגן גם מהזולת.

הליברליזם, בפשטות, הוא התרגום הפוליטי של חברה המורכבת מאינדיבידואלים שתופסים את האוטונומיה שלהם כיסוד חירותם, את הפרט כאבן הבניין של החברה ואת השלטון ככלי להגנה על אותה אוטונומיה ולהבחנה בין הפרטי לחברתי. בהדגישו את האינדיבידואליזם שלנו, הליברליזם מאתגר את הקשרים והסיפורים שמחזיקים אותנו יחד. בהדגישו חירות כאוטונומיה, הליברליזם נוטה לצייר את הפרט כנמצא במתח מול הזולת, מול הקולקטיב, מול המסורת ומול החוק, כלומר כל אותן ישויות שעלולות

1 ב-2019 'מפלגת הפינים' הימנית-פופוליסטית, הידועה גם כמפלגת 'הפינים האמיתיים', הפכה למפלגה השנייה בגודלה, מפגרת רק במעט אחרי הסוציאל-דמוקרטים. בהולנד 'המפלגה למען החירות' האנטי-אסלמית של חרט ווילדרס סיימה שלישיית בבחירות לפני שנה. כמו במקרה של שוודיה, קשה לתלות את עליית הימין הקיצוני בשתי מדינות אלה בתנאים כלכליים קשים.

ראש הממשלה בנימין נתניהו בישיבת ממשלה חגיגית במלאת 70 שנה להכרזת העצמאות. בית העצמאות, תל אביב, אפריל 2018. צילום: חיים צח. באדיבות לע"מ

הליברליזם, במילים אחרות, מכניס אותנו למשבר זהות.

זהות היא דבר חמקמק. מחד גיסא, זהותי היא רק שלי; מאידך גיסא, זהות לעולם אינה עניין פרטי, אלא תמיד עניין קולקטיבי. זהות, כפי שכותב אבי שגיא, היא נקודת חיתוך בין הציר הדיאכרוני לציר הסינכרוני,³ דהיינו בין העבר לעתיד, ביני ובין החברה סביבי. אני לא יכול להמציא את זהותי יותר מאשר אני יכול להמציא את שמי - אני נולד לתוך מצב מסוים, לתוך הווייה שכוללת את מטען העבר ואת נתוני ההווה, ושינוי של אלה דורש את עדות החברה. ללא הכרה מהסביבה, ניסיונותי לשנות את שמי או את זהותי יהיו עקרים. זהות אפוא לעולם אינה יצירה אוטונומית לחלוטין. היא תמיד תוצר של יחסי גומלין ודיאלוג.

בעידן הנוכחי, עבור רובנו, הזהות האישית קשורה למעגלים

לגזול את האוטונומיה שלו. בהבחינו בין הפרטי לחברתי מאפשר הליברליזם לגיטימציה להתעלמותו של הפרטי מהחברתי.

הליברליזם לא הפך אותנו לאינדיבידואלים - נעשינו לאינדיבידואלים בתהליך ארוך שראשיתו בתפיסת הבריאה בצלם אלוהים - אולם הוא נבנה מתוך האינדיבידואליזם שלנו, ואז חוזר ומדגיש אותו ומקצין אותו. דבר זה מביא רבים לתודעה קיומית של ניכור, ניכור שהן הפשיזם והן הקומוניזם ביקשו בזמנם לתת לו מרפא. אחרים נמצאים בחשש מתמיד מאיכותו הממסית של הליברליזם, מהיותו מפרק מסורות ומחלן אוכלוסיות. הם מוטרדים מהשפעתו של המרחב הליברלי על קהילתם, ועוד יותר מכך - על צאצאיהם.

3 אבי שגיא, 'השילוב הראוי: אורחות, זהות ויהדות במדינת ישראל' (<https://heb.hartman.org.il/jewish-state-and-identity/>).

של דת, של קבוצה אתנית ושל לאומיות. והנה, אלה בדיוק המעגלים שהתודעה הליברלית תופסת כמאיימים ושמפניהם המרחב הליברלי מבקש להישמר. המסורת, האתנוס והלאומיות מהווים מסגרות קולקטיביות אשר דורשות מהפרט לכל הפחות לוותר על חלק מהאוטונומיה שלו, ובמקרה הקיצוני משילות עליו מגבלות חריפות, עד וכולל אובדן חייו. המתח בין הטובין הזהותיים שמעניקות המסגרות הללו, לבין השאיפה של הפרט להשתחרר מתולדותיהן הדכאניות, היה למניע עיקרי בהתגבשותה של מדינת הלאום המודרנית, על סוגי משטריה השונים.

תוך סיכון להישמע הגליאני, אפשר לתפוס את מדינת הלאום המודרנית כנקודת איזון בין רצונו של הפרט בחירות ובין הזדקקותו לזהות. כפי שלימד אותנו גאורג זימל, מאבות הסוציולוגיה, ככל שהמעגל החברתי שאליו אנחנו משייכים את עצמנו רחב יותר, האוטונומיה שלנו גדולה יותר. כפי שבכפר קטן אנחנו מוגבלים מאוד (בבחירת הלבוש, המקצוע, בני הזוג וכמובן האמונה והפולחן), בעיר אנחנו חופשיים יותר לבחור, ובמדינת לאום מודרנית, חופשיים אף יותר. עם זאת, בשונה מהמעגל המקסימלי של האנושות האוניברסלית, שבו אנחנו לכאורה משילים כל שייכות וחופשיים מכול, הלאומיות מספקת לנו יסודות זהותיים מובהקים, אשר נחוצים לרובנו עבור חיים בעלי משמעות. בדרך כלל מדובר בזהות לאומית חילונית הנשענת על בסיס אתני.

הפרדת הדת מהמדינה הייתה הדרך שבה מדינת הלאום הליברלית נטרלה את השפעתה של הדת על האזרח הפרטי, ובד בבד הסיטה את מוקד זהותו אל הלאומיות. לאומיות זו יכולה להתממש כדת אזרחית הכוללת חוקה וגאווה לאומית של עוצמה ומצינונות, אולם במדינות לאום שמבוססת על זכות ההגדרה העצמית של קבוצה אתנית מסוימת, אותה לאומיות קשורה לזהות האתנית ומתקיימת כפועל יוצא וכמימוש עצמי של האתנוס.

אם נבין שעבור רוב האינדיבידואלים המערביים, ובוודאי החילונים שבהם, הזהות הלאומית, המבוססת על הדת האזרחית במדינה או על עצמאותה של הקבוצה האתנית, היא אחת מיסודות זהותם, ואף לזו זהותם, נבין שכל איום על הלאומיות או על האתנוס מהווה מוקד של לחץ מערער על הנקודות החלשות והכואבות במשבר הזהות שמביא הליברליזם.

השמאל הליברלי, למן ימי המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית, ביקש לקדם שוויון אזרחי וחירות אינדיבידואלית,

ועשה זאת, גם בשתי דוגמאות ראשוניות אלה, באמצעות מדינת הלאום. מדינת הלאום, כידוע, יוצרת מרחב נבדל שמתקיים בו חוק אחד ואחיד, הכולל מונופול ממלכתי על השימוש בכוח. ממילא מובן שרק בתוך מסגרת מדינת הלאום ייתכן שוויון לפני החוק, ורק בה נמצאים המנגנונים אשר מבטיחים את זכויותיהם של אזרחיה ואוכפים אותן. גם מדיניות של השקעה ברווחה, שהתגבשה במחצית הראשונה של המאה העשרים, לא יכלה הייתה להתקיים ללא מדינת לאום. בשביל מדינת רווחה צריך, בפשטות, מדינה.

מעבר לכך, השמאל הליברלי סבר שכל עם ועם זכאי להגדרה עצמית, ושזו מתממשת בצורתה האופטימלית במדינת לאום. לא רק שהוצדקה זכותו של קולקטיב אתני לריבונות, אלא שהמאבק לשם הגשמתה נתפס כחיובי. עצמאותו של עם במסגרת לאומית אומצה כמציאות מובנת מאליה, בעולם שבו הקולוניאליזם נסוג וקבוצות לאומיות שונות טעמו לראשונה חירות וקוממיות.

מדינת הלאום הציעה מיד יתרונות ברורים לאזרחיה. זהות קולקטיבית רחבה השאירה, כאמור, מרחב ניכר לאוטונומיה פרטית. הפרדת הדת מהמדינה העניקה לראשונה לגיטימציה לחילוניות. ממשל דמוקרטי קשר את היחידים אל מדינתם על ידי מעורבות פוליטית ויכולת השפעה, ומדינת הרווחה גם העניקה להם שירותי חינוך ובריאות. עוד יותר מכך, כפי שמדגישה יולי תמיר⁴, הלאומיות הדמוקרטית העניקה להמונים זכות עמידה כשווים אל מול הבורגנות, האצילות והשלטון, הפכה אותם לשותפים במפעל גדול בהרבה מהם והעצימה את כבודם העצמי.

אלה היו היתרונות הזהותיים והמטריאליים שהציעו השמאל הלאומי-ליברלי והסוציאלי-דמוקרטי להמונים. וההמונים אימצו אותם בעוז. המעמדות הנמוכים, שהיוו את גופו של השמאל בכל המערב מאז המאה ה-19, עשו זאת משום שהמסר שנשא היה שוויוני מבחינה חברתית (אנטי-אריסטוקרטי ואנטי-מעמדי) וחיובי מבחינה כלכלית (דאגה לרווחת הכלל, לחינוך ובריאות, והעמדת העבודה והמסחר כערך חיובי). במשולב עם צמיחתה של מדינת הלאום הבטיח השמאל כוח לאזרחים ואתוס רפובליקאי שעל פיו ערכו וכבודו של האזרח יימדד בתרומתו למדינה, ולא במעמדו האריסטוקרטי.

אולם בעוד השמאל הליברלי והסוציאלי-דמוקרטי הדגיש את הזהות הלאומית כמכנה המשותף בין אזרחיה של המדינה וכמרחב שבו מוערכת תרומתו של האזרח, ראה השמאל הרדיקלי - האנרכיסטי והקומוניסטי - במדינת הלאום מסגרת דכאנית, וביקש לפרקה. בזמן שהאנרכיסטים חלמו

מנגד, המעמדות הנמוכים המשיכו להחזיק בדת, בקבוצה האתנית ובלאומיות כיסודות מרכזיים של זהות. יסודות אלה אותגרו על ידי פריחת הליברליזם בשנות התשעים, על הגלובליזציה (קרי: אמריקניזציה) המתגברת והשפע החומרי שהגיע יחד איתה. אלה שחקו עוד יותר את המסורת והלאומיות, ואף העצימו מגמות תרבותיות המקדמות זהויות אוניברסליות ופלוואידיות.

התהליך הזה, אבקש לטעון, עומד בבסיס עליית הימין הפופוליסטי והאתנוצנטרי העולמי. זוהי הנקודה שבה נפגשות תגובת-הנגד (backlash) הלאומנית עם תגובת-הנגד התרבותית: מפלגות ימין אתנוצנטריות ופופוליסטיות זוכות לאהדה מידי אותם אזרחים שחשים סכנה לאובדן הזהות הלאומית (-אתנית) שלהם מכאן, ושקצב השינויים שמוכיל שיח הזכויות - מעמד האישה, זכויות מייעושים ורב תרבותיות, זכויות להט"ב - מעורר בהם חרדה מכאן.

אין זה מקרה שבכל מדינה - הודו, הונגריה, ארצות הברית, ברזיל, צרפת, איטליה, שוודיה, ישראל ועוד - הימין הפופוליסטי זועק פטריוטיות ובה בעת מכוון את חיציו אל עבר הפרוגרסיביות התרבותית והמינית. אין זה מקרה שבכל מדינה הימין הפופוליסטי דתי יותר, הומוגני יותר מבחינה אתנית ומורכב אתנית מקבוצת הרוב. אין זה מקרה שהוא תופס עמדה אנטגוניסטית כלפי מייעושים, מהגרים וזרים ואין זה מקרה שהוא מציב כיריביו את האליטה הנחשבת, בצדק או שלא בצדק, חילונית, עשירה, ליברלית, הטרוגנית וקוסמופוליטית יותר.

מכל עבר עולה אותה המנגינה, והמשותף לדחיית מהגרים ומיעושים, למאבק בפרוגרסיביות תרבותית ולפסילת שדרת המומחים ובעלי ההשכלה כאליטה מנותקת הוא אחד: מאבק על שימור הזהות האתנית והמסורתית של ההמון. הימין השתנה בהתאמה לשינויים שעבר השמאל. אפילו בארצות הברית המפלגה הרפובליקנית נאבקה היום בפרוגרסיביות תרבותית יותר מאשר ברגולציה כלכלית, ומודאגת מהגירת הזרים אל תוך המדינה יותר מאשר מחריגה תקציבית.

מסיבה זאת, אין לראות בעליית הימין הפופוליסטי והאתנוצנטרי סוג של גזענות. לא שאין בו גזענות, אולם מה שמניע את הסיפור אינו תחושת עליונות אתנית, אלא חשש מהתפרקות הקהילה - קהילת המאמינים, הקהילה האתנית וקהילת הלאום. לא שנאת זרים ודונית ונבוכה יש כאן, אלא

על קומונות וקהילות קטנות, הציע המרקסיזם, בהבינו את חשיבותה של הזהות וההזדהות בחיי הפרט והקהילה, זהות מעמדית כתחליף לזהות הלאומית. מרקס אף עמד על כך שפיתוחה של זהות מעמדית הוא תנאי הכרחי למהפכה. אולם זהות כזו מעולם לא התגבשה, והניסיון להוציא לפועל חברה קומוניסטית הידרדר במהירות ללאומנות, רודנות ואימפריאליזם.

אין לראות בעליית הימין הפופוליסטי והאתנוצנטרי סוג של גזענות. לא שאין בו גזענות, אולם מה שמניע את הסיפור אינו תחושת עליונות אתנית, אלא חשש מהתפרקות הקהילה - קהילת המאמינים, הקהילה האתנית וקהילת הלאום

מקהילה לפרטים

כפי שהראה רונלד אינגלהרט⁵, החל משנות השבעים שינה השפע החומרי שהמערב נהנה ממנו את מוקד ההתייחסות של השמאל הפוליטי, והלה זנח את העיסוק ברווחה כלכלית ובהעצמת המעמדות הנמוכים. תחת זאת הקדיש עצמו השמאל לשיח ליברלי של זכויות ולהעצמת חירויות הפרט. בהתאם להיגיון הליברלי, חירות התבססה על אוטונומיה, ואילו כל מה שהגביל את האוטונומיה של הפרט - ממדינת הלאום, דרך המסורת הדתית ועד לגוף האדם - הפך למושא למאבק.

בתמורה הזו, משיח סוציאלי-דמוקרטי המדגיש קהילה ומדינה, לשיח זכויות המעמיד את הפרט במרכז, איבד השמאל את תמיכת המעמדות הנמוכים והפך למייצג המעמד הבינוני, הבורגנים המשכילים - אלה שרווחתם הכלכלית נתונה, המרחב הליברלי הוא עבורם המובן מאליו, וזהותם נשענת פחות על מימדים אתניים ויותר על מימוש עצמי (קרייריסטי, רומנטי, ספורטיבי, אמנותי, רוחני).⁶

Ronald Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press 1989

5 אוכלוסייה זו היא חלק ממה שמכונה הציבור ה-W.E.I.R.D., כלומר, באנגלית, המערבי, המשכיל, המתועש, העשיר והדמוקרטי. אלה האנשים שגדלו בחברות שפע ליברליות ואשר הפנימו לחלוטין את ההיגיון הליברלי. ראשי התיבות מכוונים כדי להדגיש את היותם המזוירים - ולא "הנורמלים" - בהשוואה לשאר אוכלוסיית העולם. הם מתאפיינים, כפי שכותב ג'וזף היינריך, באינדיבידואליזם מועצם, בריכוז עצמי, בבקשת שליטה, בחריצות, בחוסר קונפורמיזם, בתפיסה אוניברסלית של המציאות, בדגש על נורמות אחידות לכול ובגישה אנליטית. ראו: Joseph Henrich, *The WEIRD People in the World*, Farrar, Straus and Giroux 2020, pp. 21-23

קסנופוביה כפשוטה: פחד מזרים, שנובע מחרדה לזרות הקולקטיבית הנחלשת והולכת.

מכאן מובן גם למה תנאים חומריים לא מציעים מענה מספק לתופעה שלפנינו. לא רק שאזרחים יכולים לחוש איום על זהותם גם אם אינם עניים, אלא שדווקא עם השגשוג הכלכלי (הליברלי-קפיטליסטי) מגיע אתגר גדול יותר לשמירה על זהות מסורתית וקהילתית. לא חוסר השוויון הוא שמטריד את הקהל הפופוליסטי, אלא דווקא שיח הזכויות שמציע את שבירת ההיררכיות המסורתיות. המשיכה לפופוליזם אתנוצנטרי לא עולה למרות הפריחה הליברלית והגלובליזציה, אלא בגללם.

ניצחון הליברליזם שדובר עליו לפנינו לא היה אשליה ולא טעות. דווקא מפני שהליברליזם ניצח, אנחנו נידונים להתמודד עם חולשותיו, שבולטות ככל שניצחנו גדול יותר. דווקא ככל שהמרחב הליברלי הפך להגמוני, האיום שהוא מציב לזהויות הקהילתיות הפך מוחשי, והחשש מפני שחיקתן - ריאלי. ישנן גם סיבות כלכליות לתמורות הפוליטיות שאנו חוזים בהן, אולם בליבו של המרד הפופוליסטי עומדת החרדה משחיקתן של זהויות מסורתיות, לאומיות, אתניות ומגדריות.

פופוליזם: הגרסה הישראלית

בישראל יש כמובן גם סיבות מקומיות לעליית הימין. האינתיפאדה השנייה, תוך כדי מהלך מדיני ישראלי מקיף ואמיץ, חרוטה כטראומה בנפש הישראלית, והשתלטות חמאס על עזה אחרי הנסיגה הישראלית ממנה משמשת הסבר קל לסיכון שבכל נסיגה ישראלית עתידית. השמאל הישראלי איבד אפוא את התמיכה מסיבות פוליטיות פשוטות, הרבה לפני שהוא הוכה מתוך משבר הזהות הליברלי.

אולם, נסיגת השמאל ועליית הימין שוליות לעומת תבוסתם של השמאל והימין הליברליים גם יחד אל מול הימין הפופוליסטי והאתנוצנטרי. במערכת הבחירות האחרונה הצליח נתניהו לאחד מאחוריו גוש אלקטורלי עצום שנשא אותו לראשות הממשלה על בסיס קמפיין מתמשך שבמרכזו עמידה על הזהות היהודית (מסורתית-דתית) והכפשת יריביו כלא-יהודים-מספיק; החל מלחישתו לרב כדורי על כך ש'השמאל שכח מה זה להיות יהודים', דרך השקר שהפיץ ביום הבחירות ב-2015 על כך שעמותות השמאל מסיעות את המצביעים הערבים לקלפי באוטובוסים, ועד להתקפות המתמשכות והחרפות שנשא נגד ממשלת בנט-לפיד בשל צירופה של מפלגת רע"מ לקואליציה (אף שהוא עצמו ביקש לצרפה לקואליציה ברשותו). נתניהו מנהל קמפיין רב שנים שמטיל ספק בנאמנותם של יריביו הפוליטיים לעם היהודי ולמסורת היהודית.

חזון חברת המופת דרוש לנו הרבה מעבר לכל תועלת פוליטית מידית. רק סיפור משותף יכול להעמיד אל מול עיינו מטרות ראויות, ולטעת בנו את היוזמה והדחף להגשים אותן

מנגד, הליכוד הפך בשנים האחרונות מ"מפלגה לאומית ליברלית", כהגדרתו העצמית הרשמית, למפלגה לאומית, מסורתית ואנטי-ליברלית, אשר מתיימרת לייצג את "המסורתיות", "ההמונים" ו"העם הפשוט" - או בפשטות: את היהודים. תעמולת הבחירות של המפלגה, שהציגה את נתניהו מתפלל ואת מעריציו מכרכים אותו בשפה דתית ובניגון מסורתי, נועדה להבטיח לבוחרים כי לא רק השמירה על ביטחון היהודים, אלא השמירה על הזהות היהודית, נמצאת בראש מעייניו של הליכוד.

עמדה זו, יחד עם היחס השלילי כלפי מיעוטים ומבקשי מקלט, בשילוב אנטגוניזם כלפי "האליטה" או "ההגמוניה" שנחשבת "מנותקת" או "מדכאת", בתוספת תיאורים קונספירציה שונות על "דיפ סטייט", "גלובליסטים", "אנטי-לאומיים" ואף על מוצאם הנאצי של אנשי שמאל, ממקמת את הליכוד כחלק מאותו גל פופוליסטי ואתנוצנטרי שעמדנו עליו לעיל. כמו מערכות בחירות אחרות בעולם, כמו מערכת הבחירות האחרונה בשוודיה, גם מערכת הבחירות האחרונה בישראל הוכרעה כתוצאה מחרדת הזהות העולה מתוך גשוג הליברליזם.

מנקודת מבט "זהותית", הליכוד מבטיח לבוחריו לשמר ולבצר את זהותם היהודית, לא רק מפני האויבים מחוץ - הפלסטינים, איראן - ולא רק מפני האויבים מפנים - השמאל, ערביי ישראל - אלא גם מפני המרחב הליברלי. הליכוד בהתגלמותו הפופוליסטית מגלה נטיות אנטי-ליברליות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה אזרחית, בהשקעה כספית לא שוויונית במגזרים מועדפים, בעידוד פונדמנטליזם יהודי ובעימות המתמשך שלו עם המפלגות הערביות.

ודוק: ההתקפות על שלטון החוק ועל הנורמות הנהוגות של ניקיון כפיים וממשל תקין משתלבות באופן מושלם במהלך הזה, מפני שהן מסמנות שוב ושוב שקשרי דם עדיפים על אבסטרקציות משפטיות, ששבטיות גוברת על בירוקרטיה ושנאמנות עדיפה על אזרחות. המסר הוא שיחידת הבניין של המדינה היא היהודי, לא האזרח, שהמדינה שייכת ליהודים, לא לאזרחיה, ושניתן לעוות את המישור האזרחי לצורכיו של העם היהודי.

רבות מדובר על הצטמקותו של השמאל הישראלי, אולם יש להבחין על איזה שמאל אנחנו מדברים. בעוד מפלגות כמרצ ומפלגת העבודה איבדו את רוב כוחן בעשור האחרון, מפלגות אחרות כמו יש עתיד או כחול לבן צמחו וסחפו אליהן את הקבוצות שבעבר היו מצביעות בעיקר לראשונות. מבחינה זאת, המפלגות החדשות דווקא מייצגות את השמאל "הישן", זה הלאומי-ליברלי, ולא את השמאל "החדש", זה שהעתיק את מרכז עיסוקו לשיח הזכויות האינדיבידואליסטי, שאותו אימצו לעצמן מרצ, ובמידת מה העבודה.

ואכן, חלק לא קטן של החברה היהודית-ישראלית נמצא בשמאל הזה - המחויב לערכי תנועת הנאורות, למרחב ציבורי חילוני, להתנגדות לכפייה דתית, להגנה על זכויות נשים ולהט"בים. בה בעת, הוא גם לאומי. יש לשוב ולהדגיש: ככה היה כל השמאל עד לפני כמה עשורים. מג'ורג' אורוול ועד מייקל וולצר, השמאל היה לאומי, התגאה בפטריוטיות שלו, הגן על זכותו של כל עם להגדרה עצמית במדינת לאום וכמובן לא חשב שלאומיות, ואף על בסיס אתני, היא דבר שלילי.

לצד הליכוד, המפלגות היהודיות-אורתודוקסיות מסמנות זהות יהודית עמוקה ומחויבת, תוך הדגשת המימד הלמדני וההלכתי. הן משתמשות בהון הסימבולי ה"עממי" של הליכוד כדי לאותת שהן אינן אליטיסטיות, והליכוד נהנה מההון הסימבולי ה"אדוק" שהן משרות סביבו כדי לתגבר את אמינות הקשר שלו למסורת.

מנגד נמצאות המפלגות יש עתיד וכחול לבן, המבססות את זהותן היהודית על לאומיות אתנית, ערכי הסדר הליברלי ואתוס הקידמה. יש לשים לב: ללא הדגש (האגרסיבי לעיתים) על לאומיות יהודית לא היו המפלגות האלה יכולות לאשרר עבור בוחריהן את מחויבותן לזהות היהודית ולהרגיע את חששותיהם מהתערערותה. עד כמה שזהות יהודית מולאמת זו דלה, היא הכרחית כחלק מהחבילה הסוציולוגית והפסיכולוגית שמפלגות אלה מציעות. כמו מפלגת העבודה של גולדה, רבין, פרס וברק (ובעצם, כמו רוב התנועה הציונית), יש עתיד וכחול לבן מבססות את זהותן היהודית על לאומיות אתנית. הן מושכות יהודים חילונים וציונים המבקשים לחיות במדינה מערבית "נורמלית", שממשת את זכותו של העם היהודי למדינת לאום.

יש לומר, המאבק בחלקים מהשמאל בימינו כנגד היצר האנושי המבקש זהות קולקטיבית, אתנית או לאומית, דומה למאבק הנוצרי כנגד היצר המיני. כמוהו, הוא תוקף יסוד טבעי בנפשו של האדם, שמהווה גם צורך יסודי בחייו. כמוהו הוא מבקש התגברות עצמית אדירה, שרק מעטים יכולים לה. כמוהו הוא זוכה להצלחה רק בשכבה מצומצמת מאוד של האנושות, ובכל הנוגע לאוכלוסייה הכללית, נידון לכישלון. ייתכן מאוד שיש לו מקום כקריאת כיוון מתמשכת, כאידיאל נשגב שקבוצה מסוימת מציבה עבור השאר. אולם, אם כך, צריך להיות ברור שאין לבנות על פיו מפעלים חברתיים ותוכניות פוליטיות.

מה אפוא יהיה על מפלגות השמאל הפרוגרסיביות? אם הניתוח שהוצע לעיל מתאר את המציאות לאשורה, מובן שכל מפלגה שתקום על חורבות מרצ (ואף העבודה) ותציע את אותה אג'נדה שמאל-פרוגרסיבית תזכה לכל היותר לאותם מנדטים. מרצ, וזאת אמת שידועה מזה זמן, מייצגת מעגל מוגבל של אנשי מעמד בינוני-גבוה) משכילים וחילונים (ולרוב, אשכנזים). אוכלוסייה זו לא חרדה לזהותה היהודית, לא מבחינה לאומית ולא מבחינה מסורתית, וזאת אם מפני שהיא בעלת מספיק אמצעים כדי לטפח גרסה שלה בעצמם (בבתי המדרש הפלורליסטיים, בניו-איג' היהודי, בקהילות לא-אורתודוקסיות), ואם מפני שמתוך תפיסה עצמית אינדיבידואליסטית ואוניברסליסטית, זו אינה חשובה בעיניהם. כל מפלגה שתקום על בסיס סדר יום אזרחי-ליברלי-פרוגרסיבי תוכל לקלוט רק אותם, אולם לא תהווה אלטרנטיבה שלטונית.

הגל הפופוליסטי העובר על העולם מחייב אותנו להגן על מסגרת הדמוקרטיה הליברלית. זה אכן מה שניסה לעשות גוש רל"ב, שמאל וימין יחדיו, בחמשת סיבובי הבחירות האחרונים. התבוסה בבחירות הללו היא חד-משמעית, עמוקה וקשה. אולם הקמתה של ממשלת ליכוד-התיים-הרדים מהווה גם הזדמנות.

שלטונו של נתניהו בשנות ממשלתו האחרונה הציגו הידרדרות מתמשכת של ישראל הן במישור הליברלי והן במישור הממלכתי. ההתקפות על המשטרה, על הפרקליטות, על מערכת המשפט, על צה"ל, מובלעות האוטונומיה שניתנו

לחברה החרדית (בקורונה), לקיצוני המתנחלים (במאחזים הלא-חוקיים) ולמשפחות הפשע הערביות - כל אלה חתרו לא רק תחת הערכים הליברליים אלא באופן הפשוט ביותר תחת שלטון החוק.

במילה אחת, המדינה עברה שטעטליזציה. ממדינת לאום בעלת סמכות מרכזית המושלת בכל חלקיה, ישראל הפכה לזירה שבטית שבה כוחניות, פרוטקציוניזם ונאמנות לשלטון גוברים על תועלת, כישרון או שלטון החוק, ככל שמדובר באכיפה, יחסה של מערכת המשפט וחלוקת תקציבים.⁷

הממשלה הנוכחית, יש לשער, רק תגביר מגמה זו. התקציבים הייעודיים, המגזריים, יוגדלו וקיצוני המתנחלים יזכו לעצימת עין, ואף חלילה לעידוד. המרחב האזרחי יסבול מיתר כפייה דתית, שיכולה להתממש כהפרדה מגדרית, התעמרות בזרמים הלא-אורתודוקסים, צמצום האפשרות להתחתן מחוץ לרבנות, הגבלת זכויות הקהילה הלהט"בית ואף שינוי חוק השבות.

הממלכתיות הליברלית שמציע הגוש המתנגד לשלטון נתניהו תהפוך לאטרקטיבית יותר ככל שהאלטרנטיבה תתברר כקדימון למדינה כושלת, כתחילתו של מסלול הידרדרות למדינה שבה שלטון החוק עומד בסימן שאלה, הכלכלה שבויה באינטרסים מגזריים, וציבורים שונים מתכנסים בבעותיהם תוך חוסר סולידריות מופגן כלפי השאר.

אולם כדי להעמיד אלטרנטיבה בת קיימא לנתניהו, המחנה הממלכתי - לא המפלגה אלא הגוש כולו - צריך להציע לבוחרים גם זהות יהודית פוזיטיבית. זו צריכה להישען על מדינת הלאום ועל זכותו של העם היהודי לעצמאות. ואין די באלה. יש להדגיש את כל המימדים היהודיים שנתניהו ושותפיו מזניחים: את השאיפה לצדק ולהסד, את אהבת הגר, את מוסר הנביאים, את בריאת כל בני האדם בצלם אלוהים, את רדיפת השלום. על כל אלה להיות מודגשים, מדוברים, נישאים כדגל.

מעבר לכך, כל אלה יכולים לשמש כיסודות לאותו אידיאל ציוני ותיק: הקמתה בישראל של חברת מופת. התנועה הציונית מעולם לא הסתפקה בשאיפה להקים מדינת לאום, אלא הוסיפה לה תמיד את הקריאה האתית והחברתית להתעלות עצמית, למימושו של חזון ה'אור לגויים', להקמתה של חברת מופת. יש לשוב ולהציב מטרה זו כאידיאל וכאתוס.

אתוס שכזה, ודאי על רקע הנסיגה ממנו בידי ממשלת נתניהו

7 ללא ספק, תחת שלטון מפא"י מדינת ישראל הייתה רוויה בפרוטקציוניזם ואפליה. ההבדל הוא שכיום אלה מגיעים מתוך פירוק הממלכתיות והמרחב הרפובליקאי, ולא תוך ניסיון לבנותו. מעבר לכך, מאז ימי מפא"י מדינת ישראל עברה עוד כמה גלגולים. מאז המהפך של 1977, ובוודאי אחרי פירוק כוחה של ההסתדרות בשנות התשעים, אין בישראל אפליה מערכתית על פי מפתח מפלגתי או הסתדרותי. הליכוד בעת הזאת מציג הידרדרות ברורה, הן מהמצב הקודם והן ביחס לאופי המרחב האזרחי, ולא סתם החלפה של אפליה אחת באחרת.

אולם חזון חברת המופת דרוש לנו הרבה מעבר לכל תועלת פוליטית מידית. רק סיפור משותף יכול להעמיד אל מול עינינו מטרת ראויות ולטעת בנו את היוזמה והדחף להגשים אותן. רק סיפור משותף יכול להזין מרחב אזרחי של שיתוף פעולה וסולידריות, ומרחב פוליטי שבו חילוקי הדעות מתגמדים אל מול המטרה המשותפת. ומעבר לכול, רק סיפור משותף, של בניית חברת מופת, יעשה צדק עם חיינו כאן ועם ההיסטוריה והמורשת שלנו. הסיפור הזה חייב להיות בצורה זו או אחרת בניית חברת מופת בארץ ישראל.

השישית, יוכל להוות סיפור מכונן שיישא את האופוזיציה אל השלטון. החתירה נגד הממלכתיות מקפלת בתוכה חתירה נגד אידיאלים כשלטון החוק, מנהל תקין ונורמות שלטוניות מקובלות. כל אלה מהווים חלק מהותי מכל שאיפה לכינון חברת מופת. למעשה, הגוש הפופוליסטי הפקיר את סיפר-העל הישראלי לכווחות א-ציוניים, כמו החרדים, ולכווחות פונדמנטליסטיים וגזעניים, כמו מפלגותיהם של בצלאל סמוטריץ' ואיתמר בן גביר. הם אלה שמנסחים כיום את הסיפור של ישראל. והסיפור שלהם לא מקובל בעיני רבים במדינה. עמידה גאה מולו תזכה לאהדה.

ד"ר תומר פרטיקו

עמית מחקר במכון שלום הרטמן והמנהל האקדמי של בית המדרש 'קולות'